

MUKÂTAA

çüde mâlikânedekinden daha düşük tutulabiliyordu. İrâd-ı Cedîd Hazinesi ayaklanma ile 1807'de ortadan kaldırılınca aynı fonksiyonu görmek üzere önce Darphâne, 1827'den sonra da yeni kurulan Mukâtaat Hazinesi devreye sokuldu. Bu yeni kuruluşun hedefi de mâlikâne sahiplerine ödenmekte olan faizi azaltarak mukâtaa sektörü üzerindeki devlet kontrolünü arttırmaktı.

Bütün bu tedbir ve denemelerin ana hedefi, devletle mukâtaa sektörü arasında herhangi bir zümrenin uzun vadeli haklarla yerleşerek yüksek paylar almasını önlemek üzere mukâtaa sektöründeki vergi potansiyelini mümkün olduğunca maliyenin kontrolü altına almaktı. Bu amaca ulaşmak üzere Tanzimat'ın başında mâlikâneyle beraber iltizamın da tamamıyla kaldırılmasına karar verildi. Mâlikâne sona erdirildi; ancak iltizamın kaldırılarak yerine modern ve rasyonel bir emanet rejiminin kurulması imparatorluğun sonuna kadar tamamlanamadı. Tanzimat'la birlikte vergi telakkisinde meydana gelen değişmelerin sonucu olarak mukâtaa kavramı işlevini yavaş yavaş kaybetti. İltizama verme anlamında "maktûan ihale" tabiri yaygın biçimde kullanıldı. Fakat iltizama verilen vergi birimi anlamında mukâtaa kavramı, 1860'lardan itibaren giderek seyrekleşen bir kullanımla metinlerden ve zihinlerden giderek silindi. Yalnız vakıflarda ve mîrî arazi hukukunda "mukâtaa-i zemîn" ve "mukâtaali" tabirleri içinde imparatorluğun sonuna kadar devam etti (ayrıca bk. HARAÇ; HAVÂLE; HİKR; İLTİZAM).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 5035, s. 31; nr. 5203, s. 43; BA, MAD, nr. 2519, s. 75; nr. 10150, s. 91-93; nr. 10198, s. 230-259; BA, TD, nr. 834, s. 2-3, 6-7; *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1987, s. XXXIV-XXXV, 5, 33, 38; *Kânünnâme-i Sulţâni ber Muceb-i 'Örfi 'Osmâni* (nşr. Robert Anhegger – Halil İnalçık), Ankara 1956, s. 24-26, 47, 53, 60, 74, 80; Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1307, II, 57, 100; *Kavânin ve Nizâmât ve Mukarrerât-ı Mâlîyye Mecmuası*, İstanbul 1328, s. 167, 201-202; Barkan, *Kanunlar*, s. 215, 220, 314; a.mlf., "Tımar", *İA*, XII/1, s. 286-333; F. Løkkegaard, *Islamic Taxation in the Classic Period*, Copenhagen 1950, s. 102-115; Bilmen, *Kamus*, IV, 166, 180, 271; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 87-160; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Mâlîyesi*, İstanbul 1985, s. 84-107; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 392; A. K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia*, London 1988, s. 191, 204; Osman Turan, *Türkiye Selçukluların Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 35; a.mlf., "İktâ", *İA*, V/2, s. 949-959; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sos-*

yal Tarih I: 1300-1600 (trc. Halil Berktaş), İstanbul 2000, s. 150; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2002, tür.yer.; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003; Mustafa Demirci, *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul 2003, s. 242, 262; Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataalan", *İFM*, XXIII/1-4 (1963), s. 145-218; Abdul Aziz al-Dürî, "The Origins of İqta' in Islam", *Al-Abhath*, XXII/1-2, Beirut 1969, s. 3-22; D. S. Goffman, "The Maktû System and the Jewish Community of the 16th Century Safed", *Osm.Ar.*, sy. 3 (1982), s. 81-90; Cl. Cahen, "İktâ", *El' (Fr.)*, III, 1115-1118; C. E. Bosworth, "Mukâta'a", a.e., VII, 508; H. Gerber, "Mukâta'a", a.e., VII, 508.

MEHMET GENÇ

MUKÂTAALI VAKIF

Yerin mülkiyetinin vakfa,
bina ve ağaçların mülkiyetinin
mutasarrıfa ait olduğu vakıf türü.

Mukâtaa kelimesi, İslâm tarihinde değişik süreçlerden geçmiş bir maliye hukuku terimi olup mülkiyeti devlete veya vakıflara ait yerlerin belli durumlarda özel şahıs yahut kurumlara kiralınmasına ve ödenen kira bedeline "mukâtaa-i zemîn, icâre-i zemîn" ve kısaca "mukâtaali" denmiştir (bk. MUKÂTAA). Mukâtaali vakıf tabiri de uzun süreli bir kira sözleşmesiyle arsası / arazisi üzerinde bina yapılmasına / ağaç dikilmesine izin verilen vakıf türünü ifade eder. Arabistan'da ve Kuzey Afrika'da buna genellikle **hıkr** adı verilir.

Vakıf akarların kısa süreli ve bir defaya mahsus kiraya verilmesi esas olmakla birlikte (bk. İCÂRE-VÂHİDE), zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçlar üzerine ve belli şartların yerine getirilmesi kaydıyla hem peşin bir meblağ hem de yıllık kira bedeli alınarak uzun süreli kiralınmasına cevaz verilmiştir. Vakıf hayrata gelir getiren pek çok ev ve dükkân yangın vb. âfetlere mâruz kalıp vakıf bütçeleri bunları tamire yeterli olamayınca öncelikle bu malların tamiri için vakıf arsanın veya binanın gerçek değerine yakın bir meblağla her yıl sonunda da cüz'î bir kira bedeli alınarak kiraya verilmesi yoluna gidilmişti (bk. İCÂRETEYN). Bunun da işlemediği durumlarda yine bir tür uzun süreli kiralama yöntemi olan, fakat kiracının vakıf yeri üzerinde -kendi mülkü olmak üzere- bina yapmasına ve ağaç dikmesine müsaade edilmesi hükümünü içeren mukâtaa usulüne başvurulmuştur.

İcâre-i vâhideli bir vakıf akarın mukâtaaaya bağlanabilmesi için kullanılması ve yararlanılması imkânsız hale gelecek şekilde

harap olması, yeniden ihyası için vakfın elinde yeterli sermayenin bulunmaması, icâre, müzâara ve müsâkât gibi akidlerle gelir veya karz-ı hasen gibi bir yolla ödünç temin edilememesi, ücrete mahsuben vakfi imar edecek bir tâlibin çıkmaması ve faydalanmaya elverişli başka bir malla değişmenin mümkün olmaması gerekir (Köprülü, XVII/3-4 [1951], s. 711-712). Bu şartları taşıyan vakıf yerin mukâtaaya verilmesi işlemi, mütevellinin muvafakati yanında hâkimin kararı ve sultanın izniyle tamam olur; vakfiyede bu yönde hüküm bulunması halinde hâkimin kararına ve sultanın iznine gerek yoktur. Mîrî arazide ise memurun izni yeterlidir.

Başlangıçta mukâtaali vakıf uygulaması, vakfın yerinde mülk bina yapma veya ağaç dikme şartı içeren bir tür uzun süreli kira sözleşmesi niteliği taşıyordu. Bu usulde kira müddetini yapılan bina veya dikilen ağaçların ömrü belirliyor, icâre-i zemîn denilen mukâtaa bedeli de ecr-i mislden aşağı olamıyor, gerektiğinde bu bedel günün şartlarına göre yükseltilebiliyordu. Daha sonraları, ilk kiralama sırasında "bedel-i mukâtaa" adıyla arsanın kıymetine yakın bir para ve ayrıca her sene "icâre-i zemîn" ismiyle bir miktar kira bedeli alınır hale gelmiş, bu şekilde mukâtaali vakıflar icâreteynli vakıflara benzemiştir (a.g.e., XVII/3-4 [1951], s. 713). Bununla birlikte aralarında önemli farklar bulunmaktadır. İcâreteynli vakıflarda mutasarrıftan peşin olarak alınan para ile (muaccele) vakfın ihyasına gidilmekte ve bu şekilde meydana getirilen tesisler vakfın mülkü olmaktadır. Diğer bir ifadeyle icâreteynli vakıflarda hem zemin hem daha sonra zemin üzerinde meydana getirilen her türlü artı değer arsa vakfının mülkiyetindedir. Buna karşılık mukâtaali vakıflarda peşin alınan icâre-i muaccele cârî giderlere harcanmak üzere normal vakıf gelirlerine eklenmekte, dolayısıyla yalnız zemin vakfın mülkiyetinde kalmakta, mutasarrıfı tarafından inşa edilen bina ve dikilen ağaçların mülkiyeti ihya işlemini gerçekleştiren şahsa ait olmaktadır (Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 257).

Mukâtaali vakıf akarlarında zemin ağaç ve binalara tâbi olup bunların mülkiyetine sahip olan kişi zeminin de tasarruf hakkını elde eder. Meselâ bir kimse yeri mukâtaali vakıf olan evinin binasını veya bahçesinin ağaçlarını satsa kendi tasarrufunda kalacağına açıkça belirtmemişse yer de alıcının tasarrufuna girer, bunun için ayrıca mütevellinin iznine gerek yoktur. Fa-

kat ister üzerinde bina / ağaç bulunsun ister bulunmasın yalnız yerin ferağı için mütevellinin iznine ihtiyaç vardır ve mülk kısımların satımı söz konusu edilmemişse lehine feragat edilen kişi onlar üzerinde tasarruf yetkisine sahip olmaz. Mukâtaali zemin üzerindeki bina ve ağaçlar menkul mal gibi düşünüldüğünden bunlar hakkında şüf'a hükümleri uygulanmaz (Ömer Hilmi, s. 140-144). Mukâtaali vakıfta mutasarrıfın yaptığı bina veya diktiği ağaçları bir cihete vakfetmesi mümkündür; eğer bunlar arsanın mevkuf olduğu cihete vakfedilmişse mukâtaa bedelinin ödenmesine gerek yoktur. Başka bir cihete vakfedilmesi halinde yer ile üzerindeki bina ve ağaçlar başka başka vakıflara ait olacağından, üst hakkının sahibi olan vakfın icâre-i zemini arsa vakfına ödemesi gerekir (a.g.e., s. 140).

Mukâtaali vakıf mutasarrıfının sahip olduğu aynı hak hayatı boyunca kendinde kalıyor ve ölümünden sonra mirasçılara intikal ediyordu. Ancak mukâtaali vakfın arsası / arazisi üzerinde bina / ağaç varsa bunların mülkiyeti ve yer üzerindeki tasarruf hakkı mutasarrıfın mirasçılara şer'î miras kaidelerine göre, bina ve ağaç yoksa tasarruf hakkı sadece erkek ve kız çocuklarına eşit olarak intikal ediyordu. Mukâtaali taşınmaz tahsisat kabilinden olan gayri sahih vakıflardan ise bu takdir-

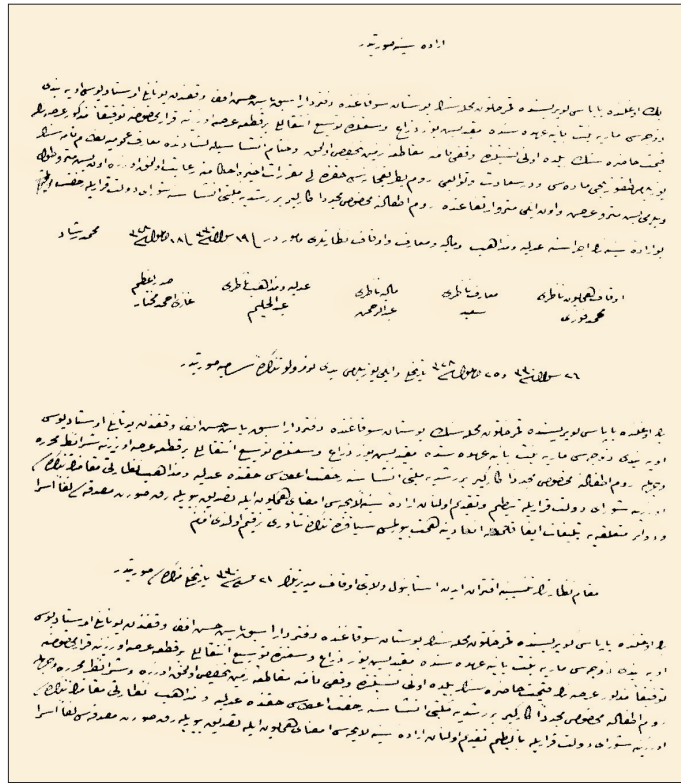
de mîrî arazinin intikal hükümleri uygulanıyor ve taşınmaz sekiz dereceye kadar vârislere intikal ediyordu (a.g.e., s. 140-141, 144). 6 Mart 1913 tarihli Emvâl-i Gayri Menkûle İntikâlât Kânûn-ı Muvakkati, ne zaman inşa edilmiş olursa olsun ve ölüm hangi tarihte meydana gelirse gelsin üzerinde çatılı bina (musakkaf) bulunan vakıflarda intikalin şer'î miras kaidelerine göre yapılacağı hükmünü getirince mukâtaali vakıfların bu kapsamda sayılıp sayılmayacağı hususunda ihtilâf edilmişse de uygulamada, musakkaf olmayan müstegalât-ı vakfiyede mülk aksam mevcut değilse anılan kânûn-ı muvakkat hükümlerinin, mülk aksam mevcutsa ferâiz kaidelerinin uygulanması yönünde olmuştur (Ak-gündüz, s. 493).

Arsası / arazisi üzerinde bina / ağaç bulundukça ve hiç yatırım yapılmamış olsa bile yıllık icâre-i zemini ödendikçe mukâtaali taşınmazın mutasarrıfının hindinden alınması söz konusu değildir. Fakat arsa / arazi üzerinde binadan / ağaçlardan eser kalmaz, yenileri yapılmaz / dikilmez ve mukâtaa bedeli de ödenmezse mukâtaa işlemi feshedilip onu usulüne uygun bir şekilde ihya edecek tâlibine icar olunur. Çünkü bu durumda mukâtaa muamelesinin feshedilmemesi hem vakıf hem de mutasarrıfının zararına (Ömer Hilmi, s. 143; Berki, *Vakıflar I*, s. 146).

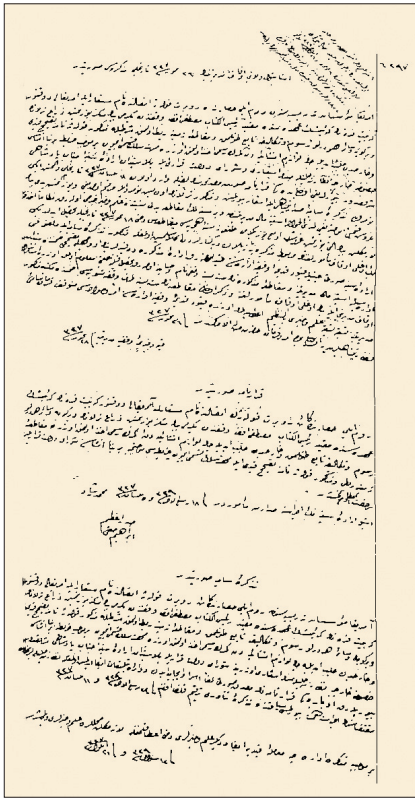
Mukâtaali vakıf uygulaması başlangıçta çok revaç görmüş bir icâre şekliydi. Zira henüz intikal halleri tevsi olunmamış bulunan icâre teymlı vakıflarda mutasarrıfın ölümü durumunda tasarruf hakkı ancak çocuklara geçiyor, eş pay sahibi olamıyordu. Mukâtaali vakıflarda ise arazi üzerinde bina veya ağaç bulunması halinde ferâiz hükümleri gereğince eş de mirasçı olabilmekteydi (Köprülü, XVII/3-4 [1951], s. 716).

Öteden beri icâre teymlı olan vakıf bir yer, gerek Osmanlı tebaası gerekse yabancı uyruklu kimseler tarafından okul veya hastahane gibi kamuya yararlı bir müessesese haline getirildiğinde mütevellinin uygun görüşü ve sultanın izniyle o yerin mukâtaaya bağlanıp mukâtaali vakfa dönüştürülmesi gerekir (Ömer Hilmi, s. 145; Berki, *Vakıflar I*, s. 149). Böyle icâre teymlı vakıf yerlerde ferağı, intikal ve mahlûliyet gibi muameleler cereyan etmeyeceğinden 16 Ramazan 1299 (31 Temmuz 1882) tarihli irâde-i seniyye gereğince vakıfta meydana gelecek zararlara karşılık olmak üzere o yerin emlâk tahrir defterinde kayıtlı bulunan muhammen bedelinin binde onu nisbetinde yıllık mukâtaa tahsis edilmesi Evkâf-ı Hümâyun Hazinesinde usul haline getirilmiştir (Ömer Hilmi, s. 145).

II. Meşrutiyet sonrasında bu uygulamanın yıllık mukâtaa bedeli yüzde ona yükseltilecek icâre-i vâhideli vakıf yerlere de teşmil edildiği görülmektedir. Arşiv kayıtlarında, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra icâre-i vâhideli pek çok vakıf arsanın mevcut kıymetinin yüzde onu nisbetinde bir bedel karşılığında mukâtaaya bağlanarak üzerine özellikle gayri müslimler için okul, hastahane, kilise, lojman vb. binaların yapılmasına izin verildiğine dair Osmanlı ülkesinde yüzlerce örnek bulmak mümkündür. İnşa edilecek okullarda Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi'nin 129. maddesi hükümlerine (VGMA, 1331: 949/130; 1332: 949/97; *Düstur*, Birinci tertip, II, 184-219), kilise ve lojman yapılması halinde Dersaadet ve Tevâbi-i Rum Patrikhânesi Hakkındaki Mukarrârât-ı Âhire ahkâmına (VGMA 1332: 949/169; *Düstur*, Birinci tertip, II, 902-907) uyulması istenmektedir. Ayrıca mukâtaa uygulaması, belediyelerin yol ve meydan genişletmeleri ve imar planı uygulamalarıyla (VGMA, 1326: 947/88; 1328: 948/142-150, 181-183, 191, 201-202; 1328: 949/192-201; 1332: 949/192-201) kamu yatırımlarında (VGMA, 1328: 948/181-191) başvurulan bir yol haline gelmiştir. Yine kayıtlarda yer alan bilgiler, bu dönemde vakıf yerlerin mukâtaaya bağlanmasın uygulamasının âdeti bir satış şekli olarak kul-

Beyoğlu Kamer Hatun mahallesinde Defterdar Baş Hasan Efendi Vakfı'ndan bir arsanın mukâtaa-i zemine bağlanarak Rum çocuklarına okul yaptırılmasına dair irâde-i seniyye (VGMA, 1330: 949/123)

Rumelihisarı'nda Reisülküttâb Mustafa Ağa Vakfı'nda bir arazinin irâde-i seniyye ile yıllık 1670 kuruş icâre-i zemîn karşılığında mukâtaaya bağlanarak Robert Koleji'ne tahsisine dair karar (VGMA, 1329: 948/18)

lanıldığını göstermektedir (Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 257-260).

Osmanlı devrinde yürürlüğe konan icâre-teynli ve mukâtaalı vakıf yerlerle ilgili intikal kanunları, Türk Medenî Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihine kadar Cumhuriyet döneminde de uygulanmıştır. Doğuşundan 1926 yılına kadar süreli mutasarrıfları lehine ve vakıflar aleyhine değişiklik gösteren icâre-teynli ve mukâtaalı vakıflar o yıla ait bütçe kanununun 7. maddesiyle önce dondurulmuş, 5 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile de tasfiyeye tâbi tutulmuştur. Bu kanunun 26. maddesi artık vakıf malların icâre-teyn ve mukâtaaya bağlanamayacağı, 27. maddesi de öncekilerin icâre-i müccelerinin yirmi misli bir tâviz bedeli karşılığında mutasarrıflarının mülkiyetine geçirilmesini hükme bağlamış, ancak başka kanunlar da çıkarılmasına rağmen (1945, 1983, 1995'te) tâ-

viz bedellerinin ödenmesi konusunda günümüze kadar süren bir karmaşa yaşanmıştır (a.g.e., s. 260-262).

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde resmî bir hukuk müessesesi haline gelen ve XIX. yüzyılda çeşitli sebeplerle genişleyerek vakıf sektöründe bozulmalara yol açan icâre-teynli ve mukâtaalı vakıfların tasfiyesi değişik açılardan eleştirilmiştir. Ali Himmet Berki'ye göre icâre-teynin ilgası yerinde olmakla birlikte mukâtaanın mutlak biçimde engellenmesi yerine ıslahî cihetine gidilmesi daha uygun olurdu. Ayrıca her iki vakıf türünde tâviz bedellerinin gerçek değerini çok altında tutulması vakıfları ve kamuyu büyük zarara uğratmıştır (Vakıflar II, s. 108-109).

BİBLİYOGRAFYA :

VGMA, 1326: 947/88; 1328: 948/142-150, 181-191, 201-202; 1328: 949/192-201; 1331: 949/130; 1332: 949/97, 169, 192-201; *Düstur*, Birinci tercip, İstanbul 1289, II, 184-219, 902-907; Muhammed Kadri Paşa, *Kanûnû'l-'İsâdî ve'l-İnşâf*, Kahire 1893, s. 332-333, 336-337; Ömer Hilmi, *Ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1307, s. 11, 85, 140-146, 276, 283-284; a.mif. – İsmet Sungurbey, *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul 1978, s. 217-219, 587-605; Elmâlılı Muhammed Hamdi, *İrşâdül'l-ahlâf fî ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul 1330, s. 88-89; Ali Haydar, *Tertibü's-sunûf fî ahkâmî'l-vukûf*, İstanbul 1340, s. 1031, 1043, 1065-1066, 1068-1072; Ebül'ulâ Mardin, *Ahkâm-ı Evkâf*, İstanbul 1340, s. 50-55; Ali Himmet Berki, *Vakıflar I*, İstanbul 1940, s. 146, 148-149; a.e. II, Ankara 1950, s. 20-21, 108-109; a.mif., *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstihlâh ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 38; Fikri Gürzumar, *Vakıf Gayrimenkul Mallar ile Örfü Belde Tasarrufları*, Ankara 1949, s. 23; Hüseyin Hatemi, *Medenî Hukuk Tuzelkişileri I*, İstanbul 1979, s. 744-765; Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 107; a.mif., *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 91, 251-262; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 488, 493; Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcare-teynli Vakıflar", *İİ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XVII/3-4, İstanbul 1951, s. 685-716; XVIII/1-2 (1952), s. 215-257.

NAZIF ÖZTÜRK

MUKÂTİL b. SÜLEYMAN

(مقاتل بن سليمان)

Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân
b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî
(ö. 150/767)

Kur'an'ı baştan sona kadar
tefsir eden ilk müfessir.

Belh'te muhtemelen 80 (699) yılı civarında doğdu. Bu şehirde yetiştiikten sonra süre Merv'de yaşadı. Emevîler'in Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'ın kumandan-

larından Selm (Sâlim) b. Ahvez el-Mâzinî'nin yanında büyük itibar gördü. Emevîler'e karşı mücadele eden Hâris b. Süreyç ile yapılan barış görüşmelerine Selm b. Ahvez adına katıldı. İlk kelâmcılardan Cehm b. Safvân ile Belh'te itikadî konularda tartıştı ve ilâhî sıfatların ispatı yönündeki tezini savunan bir kitap yazdı. Emevîler'in Horasan'daki nüfuzu zayıflayınca Basra'ya gitti ve burada Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Şihâb ez-Zührî, Atıyye el-Avfî gibi âlimlerden faydalandı. Hayatının son yirmi yılını kapsayan bu dönemde Bağdat, Beyrut, Mekke gibi şehirleri dolaştı. Bağdat'ta Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr ve halife olmadan önce Mehdi-Billâh ile ilmi sohbetlerde bulundu. Daha sonra Basra'ya döndü ve burada vefat etti.

Mukâtil b. Süleyman akaid ve tefsirle ilgilenmiştir. Akaid dair görüşleri hususunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almışsa da tenzihte aşırı giden ilk kelâmcıların karşısında Sıfâtîyye grubunun temsilcilerinden olduğunda şüphe yoktur. Şîa'ya, Müşebbihe ve Mürcie'ye nisbet edilmesi yanında bazı Şii kaynaklarına göre Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın tâbileri arasında yer alır (DMT, IV, 479). Bir kısım kaynaklarda ise Zeydiyye'den sayılır (İbnü'n-Nedîm, s. 227). Allah'ın cisim olduğuna ve arşta bulunduğu inandığı hususunda eski kaynaklarla bazı yeni araştırmalar birleşmektedir (Eş'arî, s. 152-153; Neseî, I, 119, 161; Ali Sâmî en-Neşşâr, I, 289-291). Mukâtil b. Süleyman'a teşbih ve tescim görüşünün nisbet edilmesi çağdaş bazı ilim adamlarınca tarafgir bir değerlendirme olarak nitelendirilmişse de (Nasr Hâmid Ebû Zeyd, s. 148-154; Çelik, s. 118-119; Gilliot, CCLXXIX [1991], s. 39-92) Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf başta olmak üzere (İbn Hacer, X, 281) bu değerlendirmeyi yapan Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebû'l-Muîn en-Neseî gibi âlimlerin bu şekilde itham edilmesi isabetli görünmemektedir.

Aslında Mukâtil hakkındaki farklı değerlendirmeler onun yaşadığı dönemde Horasan'daki fikrî ve siyasî çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Zeydiyye ve Şîa taraftarlarının bulunduğu ve özellikle Mürcie taraftarlarının hâkim olduğu Horasan bölgesinde fikir ayrılıkları siyasî çatışmalarda saf belirleme hususunda etkili olmuştur. Ancak bunun mutlak anlamda belirleyici olduğunu söylemek güçtür. Kaynaklarda aktarılan bilgiler, fırkaların kendi içinde hem siyasî hem fikrî cephede yeknesak bir hareket olmadığını göstermektedir. Her ikisi de Mürcîci kabul edilen Mukâtil b. Süleyman ile Cehm b. Safvân aynı fikrî bü-